

УДК 101:371.3+504

*Кириленко Катерина Михайлівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
Київського національного університету культури і мистецтв*

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена аналізу літератури з культурології, у якій висвітлюються екологічні проблеми сучасності. Обґрунтовується висновок, що більшість культурологів висловлюють думку про необхідність створення філософії етики, дисципліни, яка має розкрити взаємозв'язок етичного та екологічного. Висвітлюються погляди великого кола авторів щодо заявлених питань.

Ключові слова: етика, екологія, філософія етики, етика науки, культурологічні дослідження.

Статья посвящена анализу литературы по культурологии, в которой освещаются экологические проблемы современности. Обосновывается вывод, что большинство культурологов сходятся во мнении про необходимость создания философии этики, дисциплины, которая должна раскрыть взаимосвязь этического и экологического. Освещаются мнения круга авторов относительно заявленных вопросов.

Ключевые слова: этика, экология, философия этики, этика науки, культурологические исследования.

The article is dedicated to the analysis of literature on culturology which elucidates modern ecological problems. The conclusion of the majority of culturologists about the need to create a philosophy of ethics, the discipline, which should reveal the relation between ethical and ecological, is justified. The authors' opinions about stated range of issues are highlighted.

Key words: ethics, ecology, philosophy of ethics, ethics of science, culturological research.

У контексті появи глобальних проблем і пошуку шляхів до їх розв'язання нині все частіше як у науковій літературі, так і у публіцистичних студіях, навіть у побутовому вжитку, говорять про екологічні проблеми сучасності. Літератури, що присвячена висвітленню суті екологічних проблем і контекстів, у яких вони себе проявляють, є досить багато. Втім, бракує комплексного аналізу цього матеріалу. Метою даної статті є здійснення такого комплексного аналізу літератури з культурології, у якій висвітлюються екологічні проблеми та здійснюється пошук шляхів їх розв'язання.

Пошук етичних засад ставлення людини до природи та світу сприяв у ХХ ст. формуванню екологічної етики. Ще на поч. 70-х рр. ХХ ст. розділи з екологічної етики з'явилися у курсах філософії вищих навчальних закладів на Заході, а з середини 70-х

екологічна етика стала самостійною філософською дисципліною. На думку Р. Атфілда, висловлену у його праці «Етика екологічної відповідальності», екологічна етика як етика екологічної відповідальності має розроблятися на засадах єдності біологічної еволюції і соціального прогресу [4]. Х. Ролсон вважає, що збереження природного гомеостазу треба розглядати як етично значущу цінність, бо вона включена в більш загальну моральну цінність – сприяння життю людини. Цікавим є не лише цей висновок, а й сам хід міркувань дослідника. У роботі, що має назву «Чи існує екологічна етика?», він розглядає спроби виведення етичних цінностей з екологічних, зважаючи на те, що прагнення створити екологічну етику як натуралістичну систему перетворює природу в ідола, що пригнічує людину. Це також тягне за собою метафізичний розрив із загальнолюдськими цінностями. А тому коректніше розглядати екологічну етику як етику, звернену до екологічних проблем. Порушувати екологічний закон – означає ігнорувати зв'язок із моральними імперативами чи вимогами [17]. Отже, передумовою поєднання екологічного змісту з вихідними засадами етики є класичний етичний принцип, золотий закон етики, відомий у різних своїх транскрипціях у різні епохи та у різних авторів – діяти на благо людини.

Утім, можливий і більш органічний зв'язок екологічного і морального. Етика стає екологічною за сутністю, якщо моральність виводиться з цілісності екосистеми. Наслідкування екологічній сутності речей при такому підході до екологічної етики стає фундаментальною ціллю. Сама єдність людини з її оточенням визначає основу для людських цінностей. Зрозуміло, що, створюючи свої цінності, людина виходить за межі екологічних настанов, але вона має узгоджувати свої цінності з екологічними законами. Не впливати на природу в умовах екологічної кризи деструктивно є моральним обов'язком людини.

Б. Каллікот вважає, що екологічна етика має відповісти на 3 питання: якою є природа природи, якою є природа людини і яким чином людина повинна ставитися до природи? Філософська проблематика екологічної етики полягає в конструюванні системи нормативних настанов, що визначають ставлення, поведінку, дії людини, спрямовані на довкілля.

Не зважаючи на певні розбіжності в поглядах на структуру побудови екологічної етики, всі дослідники єдині у тому, що потрібно екологічно переосмислити самі метафізичні засади нашого мислення і перенести принципи етичної теорії на всі живі істоти, загалом на природу.

Утім, дане дослідження має свою новизну та актуальність, оскільки екологічна проблематика в силу її важливості для долі сучасного світу та людини є водночас проблематикою і етичною, і культурологічною, і соціальною, і політичною, і технічною, і природничою, і філософською. Це далеко не всі контексти, у яких вона перебуває. А можливостей перехресних зв'язків на цьому ґрунті є нескінченно багато, й усі вони є вкрай важливі, бо світ сучасності мислиться як множина багатоманітностей, кожна з яких є потенційно можлива. З'ясування етичного змісту екологічної проблематики в літературі відбувалося переважно дотично. Ми ж маємо на меті продемонструвати, опираючись на культурологічні студії останніх років, що етико-філософський аспект екології є її фундаментальним підґрунтям, а не однією із транскрипцій.

Незаперечним фундаментом пошуків у царині проблематики, що визначена у назві дослідження, є концепція поваги, «схилення перед життям», запропонована Альбертом Швейцером.

Однією з найбільш знакових праць філософа є робота, в назву якої винесено ключове поняття філософської системи мислителя – «Благовоління перед життям». Філософ наголошує на єдності всього живого і на необхідності культивування, збереження цієї єдності. Цей принцип та світоглядна позиція повинні стати основою етичного відродження людства, запорукою ров'язання глобальних проблем та стрижнем світогляду людини майбутнього.

«Мислення має прагнути до формулювання сутності етичного як такого. У цьому випадку воно має визначити етику як самообмеження заради життя, вмотивоване почуттям відповідальності перед життям» [22, с. 19]. Етичні засади визначають характер як стосунків людини зі світом, так і людини з людиною. Так, антропоцентризм, який переможно відвойовував все нові й нові сфери свого застосування протягом історії людства перевертається з ніг на голову. Початково він визначав цінність людини як особливої істоти у світі, нині утверджує людяність нормою існування цього світу. «Етика полягає в тому, що я дійсно відчуваю потяг проявляти рівне благоговіння перед життям як відносно моєї волі до життя, так і відносно будь-якої іншої. У цьому і полягає основний принцип морального. Добро – це те, що сприяє збереженню та розвитку життя» [22, с. 218]. Хоч погляди філософа і викладені у цілому ряді праць, сам він говорив, що пропагує не певне вчення, а веде мову про основоположну засаду світобудови, основу буття людини та світу. «Етика благоговіння перед життям, що виникла із внутрішнього потягу, не залежить від того, у якій мірі вона оформлюється в повноцінне етичне вчення» [22, с. 219].

Ставлення до оточуючого, а також до самої людини і всього, що пов'язане з нею, яке ґрунтується на визначених філософом засадах, включає в себе три сутнісні елементи: поклоніння, світо- і життєутвердження й етику. Етична концепція А. Швейцера може бути яскравим прикладом того, як питання екологічної етики органічно переростають у більш широкі – філософсько-світоглядні. Принцип самоцінності життя (життя взагалі і життя окремої людини) розглядається як засада нового світогляду, який розвивається в умовах гуманної культури .

Отже, проблема екологічної кризи не вичерпується етичним аспектом, а є більш широкою – філософсько-світоглядною.

Якщо засади нового світогляду мають виходити з самоцінності живого, то вони повинні стосуватися і людини. Очевидно, що людина як будь-яка жива істота намагається розвиватися відповідно до своєї природи. Але в умовах технологізації людської життєдіяльності вона повинна відмовитися від більшості своїх дійсних бажань, інтересів, волі, сприймати світ та діяти у відповідності до стандартів техногенного суспільства. За таких умов внутрішні особистісні потреби не знаходять реалізації і замінюються іншими типами стосунків, неадекватними природі й орієнтаціям духовного світу людини. Е. Фромм, розглядаючи таке порушення людської природності через форми існування людини, робить висновок, що в техногенному суспільстві потреба існувати «за принципом буття» витісняється існуванням «за типом володіння»

«Під володінням та буттям я розумію не окремі якості суб'єкта, ... а два основних способи існування, два різних види само орієнтації і орієнтації у світі, дві різні структури характеру, перевага однієї із яких визначає все, що людина думає, відчуває і робить» [19, с. 36]. Ту якість, яка має стати домінуючою, той спосіб існування, який повинна вибрати для себе людина, що бажає історичного майбуття собі та своїм нащадкам, філософ визначає як «буття». «Щодо буття як способу існування, то слід розрізняти дві його форми. Одна з них є протилежністю володіння ... та означає життєлюбність і справжню причетність до світу. Інша форма буття – це протилежність видимості, вона відсилає до справжньої природи, істинної реальності особи чи речі, на відміну від оманливої видимості» [19, с. 36].

Зрозуміло, що екологоорієнтований світогляд вимагає подолати таке ставлення людини як до природи взагалі, так і до себе самої, яке засноване на «володінні». Перспективною в цьому аспекті може бути орієнтація на принцип коеволюції природи і людини. Це не означає відмову від впливу на довкілля. Так, М. Моїсеєв вважає, що основою покращення сучасної екологічної ситуації має бути регульована коеволюція [13]. Оптимальне управління сучасною екологічною ситуацією на засадах екологічного світогляду передбачає регулюючі впливи людини на природу на науково-теоретичному, політико-практичному і технологічному рівнях.

Багатоманітність ракурсів і підходів осмислення сучасної екологічної ситуації, які виходять за межі власне науки, потреба узгодити метанаукові, етичні і світоглядні аспекти екологічної проблематики обумовлюють потребу створення загальної філософії екології. Особливий статус філософії екології – метаекології, пов'язаний з інтегральним характером проблем, трансдисциплінарними тенденціями, поєднанням різноманітних стилів, методів та інтерпретацій робить її, за висновком М. Кисельова, «постмодерністським» науковим напрямком, де долаються недоліки класичної науки [10, с. 60]. В. Хьосле підкреслює необхідність створення «філософії екологічної кризи». Причому, на його думку, ця галузь не може обмежуватися метафізичним фіксуванням загрози екологічної катастрофи. У філософії екологічної кризи теоретична частина має доповнюватися практичною [21, с. 6–7].

Х. Йонас включає в спектр проблем філософії екології не лише етичні, а й політико-філософські. Необхідність практичної орієнтованості філософії екології підкреслюється в сучасних дослідженнях. Так, шляхами виходу з екологічної кризи вважають цілеспрямовані зміни соціоекономічних і політичних вимірів людського буття [12]. суттєві зміни людського буття в природі, а саме – гармонізація взаємовідносин суспільства з природою на підставі включення всіх продуктів промислової діяльності людини в природний колообіг речовин [14]. П. Водоп'янов і В. Крисаченко вважають, що подолати екологічну кризу можна за допомогою методології співвіднесення завдань НТП з закономірностями біосфери [8].

Створення практично орієнтованої філософії екологічної кризи не є «останнім завданням» філософії по відношенню до екології, взагалі до сучасної науки в ракурсі глобальної екологічної кризи. Відповідно до ситуації виникає потреба поставити питання про створення нової філософії науки, що здійснює синтез як сучасних розділів природознавства і гуманітарних наук, так і соціоекономічних наук, етики і філософії.

Ця інтенція реалізується не лише від конкретних наук до метанаукових досліджень, а й в зворотному напрямку – від глибинного суто філософського обґрунтування до власне наукового – екологічного пізнання. Якщо, вслід за В. Хьосле, погодитися з подібністю екології як науки про дім і «ідеальної домівки людства» до сукупності буття як предмету філософії, то стає зрозуміло, що загроза руйнування нашого планетарного дому призведе і до руйнування дому ідеального. Тільки відновлення «ідеальної будівлі», яка б поєднувала автономію розуму із самодостатньою гідністю природи, допоможе людині зберегти планетний дім і довго жити в ньому [21, с. 8–9].

Тож значущість створення філософії сучасної екології виявляється не лише в теоретико-філософському, а й практико-соціальному смислі.

Нинішня ситуація через ряд цивілізаційних перетворень може набути катастрофічного характеру. Врешті-решт людина втратить своє панівне становище. Вона не є «вінцем творіння», а залежала і буде залежати від природи. Можливо, ще не пізно звільнитися від залишку ілюзій і утопічних надій, що «якось усе обійдеться».

Можемо констатувати, що такі сучасні науки як: фізика, біологія, фізіологія, біохімія, біофізика, молекулярна біологія, генетика, кібернетика та інші сучасні підрозділи природничих наук – завойовують усе нові й нові позиції у пізнанні світу. Але вже зараз очевидно, що як пізнавальні, так і практичні можливості, які відкриваються у зв'язку з революцією в природничих науках, настільки грандіозні і широкомасштабні, що вони зможуть стати базою для нової науково-технічної революції. Та можлива вона лише на засадах екологічної філософії як її основоположного світогляду.

Утім, у процесі розв'язання сучасними науками спектра питань, пов'язаних із екологічною кризою, подолання якої є єдино можливим шляхом у майбутнє, окреслилося коло проблем, осмислення яких вийшло за межі екології як конкретної природничої науки і може бути визначено як філософія екології. Не намагаючись вичерпати всі аспекти цієї галузі, звернемо увагу на три принципово важливі і, на нашу думку, взаємопов'язані та взаємозумовлені ракурси філософії екології.

Перший ракурс зумовлений потребою оцінити особливості сучасної екології як природничої науки на шляху її руху від класичної до посткласичної науки. Вони пов'язані як з осмисленням місця людини в екосистемі біосфери, так і особливостей людського впливу на хід пізнання.

Включення аксіологічної складової в науково-екологічне пізнання на рівні посткласичної науки зумовлює другий невід'ємний ракурс філософії сучасної екології – визначення екологічного етносу, тобто орієнтацій морального ставлення до природи, живого.

Названі проблемні ракурси – формування посткласичної екології і екологічної етики – є складовими більш загальної проблеми – світогляду сучасної екології. На думку В. Алексенко, А. Буровського, М. Рац та ін., у сучасному природознавстві спостерігається «криза світогляду», спричинена сучасною екологічною кризовою ситуацією, в умовах якої проявляється світоглядна і методологічна обмеженість концептуальних положень класичного екологічного бачення відношення «людина – природне довкілля». Отже, третій ракурс, який потрібно осмислити в філософії сучасної екології, – світоглядний.

У філософському осмисленні деструктивного впливу людини на культуру і природу, наука, техніка і технологія є чинниками занепаду як культури, так і природи. О. Шпенглер був упевнений у тому, що беручи на себе роль творця, спираючись на техніку, людство стає силою, що руйнує культуру, духовність, людське в самій людині [23]. М. Хайдеггер розглядав проблему техніки як проблему людського існування [20]. За влучним висловом М. Бердяєва, «техніка хоче оволодіти духом і раціоналізувати його, перетворити в автомат, в раба. Це і є титанічна боротьба людини і технізованої нею природи» [5, с. 151].

Техногенна цивілізація визначила таку форму раціональності, яка і спричинила кризовий екологічний стан. Як підкреслює В. Стьопін, у техногенній цивілізації формується специфічна система цінностей, відповідно до якої виникає особливе розуміння влади і сили. Влада розуміється не лише як влада людини над людиною, але й як влада над об'єктами природи і соціальними. Саме таку владу забезпечує людині наука. Отже, відповідно до засад техногенної цивілізації формується ставлення до світу як того, що існує для людини, а до природи як до того, чим людина має оволодіти, що підкорити.

Не дивно, що останніми роками досить чутно лунають голоси дослідників, які вважають, що в ХХ ст. проявилися межі техногенної цивілізації і що наука є джерелом багатьох глобальних проблем, в тому числі й екологічної. В. Хьосле глибинною причиною екологічної кризи вважає дисбаланс між різними формами людської раціональності. На його погляд, деякі форми раціональності, особливо технічна раціональність, розвиваються досить швидко, тоді, як інші, які традиційно називають мудрістю, регресують. Невідповідність між цільовою і ціннісною формою раціональності, між владою і мудрістю і є, на думку дослідника, причиною екологічної кризи [21].

Із кризою класичного типу раціональності пов'язують переосмислення поняття розумності людської діяльності у природі. Аналізуючи проблему кризи класичного раціоналізму, М. Булатов, К. Малєєв, В. Загороднюк і Л. Солонько відзначають, що зміна ціннісних орієнтацій і уявлень про раціональність призвели до переосмислення традиційного поняття ноосфери і набуття нового змісту цього феномена. Якщо класичні концепції ноосфери будувалися на вірі в безмежні можливості розуму і побудову на його основі раціональної екосистеми «людина – природа – суспільство», то сучасна онтологія ноосфери загрожує самому існуванню людства. Діяльність людини, що відповідала традиційним класичним канонам раціональності, призвела людство до можливості термоядерної катастрофи, спричинила сучасну екологічну кризу [6].

Хоча науку звинувачують у сучасних проблемах людства, вихід з екологічної кризи можна знайти лише використовуючи надбання сучасної науки і новітні технології (зокрема, біотехнологію). Отже, проблема полягає в тому, на яких світоглядних засадах використовувати науку. Крім того, шукаючи продуктивні науково-технологічні ідеї для розв'язання екологічної проблеми, треба оцінити, яким є тип раціональності, що відповідає сучасному етапу. На думку В. Зінченка, розв'язуючи глобальні проблеми, людству потрібно звертатися до «іншої, гуманної, культурної науки» відповідно до зауважень І. Пригожина про те, щоб зробити всі науки гуманітарними [9, с. 41].

Пошук такої науки в сучасній філософії науки – це відображення в дослідженнях нового типу наукової раціональності, орієнтація на який не спричиняє кризового стану культури, природи і людини. В. Стьопін упевнений, що наука збереже свій пріоритетний статус. Але тип наукової раціональності зміниться. Збережеться основна орієнтація науки – на пошук істини і ріст наукового знання. Але характер об'єктів, що їх створює наука, приведе до зміни наукової картини світу, методологічних настанов, філософсько-світоглядних засад – їх поле розшириться. Новий тип раціональності нині стверджується в науці й технологічній діяльності зі складними системами, що розвиваються і є людиновимірними. Він проявляє себе через такі суттєві риси. По-перше, на відміну від новоевропейської науки, сучасна наука розглядає природу як цілісний організм, в який включено і людину, а біосферу – як глобальну екосистему. По-друге, вивчення системних об'єктів, що розвиваються і є людиновимірними, потребує нових стратегій діяльності. Так, синергетичні підходи доводять, що суттєву роль у таких системах відіграють не силові впливи, а теорія біфуркації передбачає можливість декількох сценаріїв поведінки системи. По-третє, важливу роль починають відігравати моральні засади. У діяльності зі складними системами орієнтирами є не лише знання, а й моральні принципи, що є заборонами на небезпечні для людини і природи дії.

Сучасний стан екології як науки за параметрами, визначеними дослідниками, може кваліфікуватися як становлення посткласичної науки. М. Кисельов зазначає, що дослідження екологічних систем, які є неврівноваженими, складно-динамічними, комплексними, зі складним переплетінням соціально-політичних, економічних, технологічних та природних виявів, потребують орієнтації на нелінійність, поліваріантність, полісемантичність, плюралістичність. Отже, об'єктивізм, однозначність, аналітичність, жорстке кваліфікування, що є вимогами класичного природознавства, втрачають свою вагомість [10].

На методологічну обмеженість концепцій класичної екології звертає увагу і М. Рац. Повертаючись до біосферної концепції і теорії біотичної регуляції довкілля, він доводить, що вони не можуть вважатися сучасною екологічною парадигмою, бо є результатом використання класичних підходів і уявлень біоекології для вивчення світу людини. У дійсності природа живе у світі мислення і діяльності. Дослідник вважає, що екологічна проблема постає перед нами не у зв'язку зі стосунками людини і природи, а в зв'язку із зіткненням різних людських інтересів і різних позицій щодо можливостей використання територій і матеріалів. Тому екологічна ситуація постає як ситуація конфлікту між представниками різних позицій [15].

Потреба розробки сучасної екології на нових концептуальних засадах виникла і у зв'язку з невідповідністю теоретико-методологічних орієнтацій теорії біотичної регуляції довкілля екологічній реальності. На думку В. Алексєнка, недостатньо обґрунтованим є положення цієї теорії про необхідність стабільності планетарних умов, незмінності складу і властивостей біосфери. І тому не можна вважати причиною екологічної кризи глобальну біотичну кризу. Як вважає дослідник, погляди на біосферу як стабільну систему призводять до відродження атмосфери мальтузіанства у ставленні до людини, відроджують тезу про необхідність значного скорочення населення. Не виходить за межі класичних екологічних уявлень і теорія компенсації біотою негативних

людських впливів, тому що базується на уявленні про біосферу як стійку систему. Із таких позицій антропогенні впливи вважаються зовнішніми по відношенню до біосфери, що давно не відповідає реальності. Більш евристичним у методологічному значенні дослідник вважає принцип коеволюції всіх форм планетного життя [3].

Усе це свідчить, перш за все, про потребу і відповідне намагання оцінити сучасну екологію в межах концепції посткласичної науки. Крім того, про реальну методологічну і світоглядну обмеженість класичних екологічних уявлень. Очевидно, що сучасна екологія вийшла за межі класичної науки, оскільки екологічна реальність потребує усвідомлення на нових засадах, у межах нової форми наукової раціональності – раціональності посткласичної науки. І хоча не всі науковці погоджуються, термін «антропогеосфера» і теза про життя природи винятково у сфері «культури» і «мислення» – ще недостатньо виписані сучасні еквіваленти поняттю біосфери в посткласичній екології (живе, біологічне – існує, та й людина загалом не перестала бути живою!). Незаперечним є те, що предметність, методологічні і світоглядні засади екології потребують оцінки в параметрах посткласичної науки.

Якщо рух до посткласичної науки пов'язаний із включенням аксіологічних аспектів у наукове пізнання, то в екології це, відповідно, усвідомлення природи як морально-світоглядної цінності, введення її у сферу моралі. Видатний німецький філософ О. Розеншток-Хюссі в 30-ті рр. ХХ ст. обговорював проблему становлення нової наукової раціональності як такої, що долає обмеженість декартівського раціоналізму. Захоплення класичної науки абстракціями привело до недооцінювання «біологічного елемента» в природі та суспільстві, і тому не відповідає статусу людини як творця, «прискорювача» оточуючого світу. Оскільки засади класичного раціоналізму призвели до глобальної кризовості людського життя, сучасна людина не вірить у надійність існування, заснованого на абстрактному мисленні. Вихід з кризового стану потребує як пошуку нових засад науки і технології, так і переосмислення самої людини – як водночас траекту і проекту. (Термін «проект» визначає зміни в майбутньому, яке мислиться як цілісне і системне утворення. Ці зміни здійснюються через конкретні дії. Термін «траект» визначає реалізацію завдань і цілей власної (чи персональної, чи групової) самоорганізації. Траект може реалізовуватися через багато зорганізованих проектів).

Продуктивною для розв'язання екологічних проблем така настанова може бути, якщо мати на увазі не просто «історичну складову» людського існування, а глобальну направленість людського буття на рух від осмислення минулого до намагань і спроб передбачити майбутнє, що вочевидь пов'язано з відповідальністю людини за пройдений шлях, отже – і за екологічні наслідки свого існування. Тому логічним є розвиток думки від кваліфікування нового типу наукової раціональності в екології до постановки проблеми етичної відповідальності людини за сучасний стан довкілля. Дійсно, людина відповідає за те, що зробила з природою і власне з собою. І вона мусить змінитися, щоб врятуватися самій і врятувати природу.

Має змінитися традиційна система цінностей, коли етичні засади розумного ставлення до природи повинні враховувати екологічну складову. Е. Агацці вважає необхідним для вчених усвідомити важливість універсальних людських цінностей.

Водночас, «філософи моралі» мають бути компетентними в реальних питаннях, що виникають у практиці наукового дослідження [1]. Однією з центральних етичних проблем сучасної науки є проблема відповідальності за наслідки втілення результатів науки. Е. Агацці переконаний, що наукове співтовариство не може відмовитися від використання результатів науки. Якщо це буде шкодити суспільству, то таке використання стане неможливим. На жаль, такі вподобання утопічні. Навіть якщо наукове співтовариство прикладає значні зусилля, щоб покласти мораторій на певні небезпечні для людства наукові дослідження (класичним прикладом може бути конгрес в Асилмарі в 1975 р., на якому представники світової науки намагалися висунути мораторій на генно-інженерні дослідження), соціотехнологічні і вузько-прагматичні потреби в нових наукових досягненнях перемагають. І тому зрозуміло, що потрібно брати до уваги соціотехнологічні і політичні фактори, що зумовлюють використання наукових надбань у конкретному руслі. Крім того, світоглядні та етичні засади певної системи культури спрацьовують як суттєві орієнтири самоусвідомлення наукою результатів досліджень як добра чи зла.

Утім, більш широкий погляд не заперечує етичного аспекту проблеми. К.–О. Апель, оцінюючи екологічну кризу як наслідок технічної цивілізації, констатує, що результати науки постають нині для людства «моральним викликом». Оскільки екологічна криза впливає на людство глобально, то «перед людьми постало завдання прийняти солідарну відповідальність за наслідки їхніх дій у планетарному масштабі» [3, с. 360]. Дійсно, відповідальність має бути спільною, взаємною, та структурованою. І не лише відповідно до інтелектуально-пізнавальних можливостей (науки), але й до владних можливостей щодо практичного впливу на суспільство і його зміни.

Проблема етичних засад і відповідальності науки розроблялася такими відомими дослідниками як А. Мамзін, С. Пастушний, Р. Карпінська, В. Енгельгардт. В умовах конструювання світу природи на основі новітніх технологій, таких як гена інженерія, комп'ютерна технологія, досліджувалася проблема створення нового етносу науки (І. Фролов, Б. Юдін). Сучасна наука глибоко втручається в природу речей, у людську природу, що потребує пошуку меж такого впливу, формулювання тих етичних орієнтирів, які дозволяють або забороняють людині, вченому ХХІ ст. конструювати світ відповідно «до свого бажання», спираючись на науку. Тим більше, що посткласична наука інакше, ніж класична, розглядає особистість людини, що пізнає, вченого. Психолого-індивідуальні особливості й особистісні риси дослідника тепер не вважаються тим, що відводить від істини, а розглядаються як необхідний момент адекватного пізнання об'єкта.

Сучасний західний психолог А. Маслоу підкреслює, що творець, дослідник – це людина, яка самостійно бореться зі своїми внутрішніми конфліктами, страхами. Вона не повинна втрачати мужність, не боятися «висовуватися» і робити помилки, добре усвідомлюючи, що вона, за виразом М. Полані, азартний гравець, що висуває твердження за відсутності фактів і потім витрачає роки, з'ясовуючи, чи були правильними її передбачення. Саме зважаючи на названі особливості дій ученого, А. Маслоу пропонує свій погляд на існуючий у науковому пізнанні зв'язок пізнання і цінностей. Констатуючи, що від фізики, хімії, астрономії отримано таку модель пізнання, яка не торкається

питання цінностей і тому є непристосованою для вивчення проблем, пов'язаних із живим, з життям людини (де врахування особистісних цінностей і цілей, намірів і планів відіграє вирішальну роль у розумінні навіть класичних цілей науки передбачення й управління), А. Маслоу обґрунтовує важливість особливостей наукових підходів біології, врахування яких дозволяє розробити гуманістичну філософію біології. Так, дані науки свідчать на користь саморегуляції, самоуправління, автономного вибору організму – вибору здоров'я, росту, біологічного успіху. Людина також прагне здоров'я і відсутності страждати, у чому може покладатися на мудрість свого організму. Отже, в сучасному науковому пізнанні потрібно акцентувати на врахуванні спонтанності й автономії більше, ніж на передбаченні й зовнішньому управлінні. Це стосується ще й суб'єктивного відчуття свободи людини, яке має осмислити наука [11].

За висновком А. Маслоу, ціннісно нейтральна класична філософія науки є не лише помилковою, а й дуже небезпечною. «Вона не лише позаморальна, вона може бути аморальною... Тому я знов підкреслюю, що наука створюється людьми; виходить із людських пристрастей і інтересів, як це блискуче пояснив М. Полані в книзі «Особистісне знання». Наука і сама має бути деяким етичним кодом... Дійсно, якщо визнається іманентна цінність істини, то всі результати отримуються тому, що ми віддаємо себе на служіння цій іманентній цінності... Наука може шукати цінності, і я можу відкривати їх в самій природі людини» [11, с. 308]. Отже, сучасна наука можлива за умови врахування природи людини, цінності пізнання і моральних орієнтирів.

Із думками А. Маслоу перегукуються висновки М. Рьюза і Ед. Уілсона, які вважають, що людині притаманна вроджена схильність розглядати певний спосіб дій як справедливий, а інший – як несправедливий. Ці якості задані людям біологічно. Але мова не йде про повну детермінованість морально гуманістичної поведінки генетичними структурами, а, швидше, про біологічні засади добра і зла. «Якщо людський рід має вижити і скористатися тими великими досягненнями, які є в його розпорядженні, то він може це зробити тільки за повного усвідомлення свого еволюційного минулого і співвіднесення своїх дій з ним – але не шляхом бездумного або фаталістичного сприйняття. Шлях до майбутнього лежить у розумінні нашої біологічної природи, у визнанні її обмеженості, її потенційних можливостей і у використанні цієї природи для повернення до неї, для створення кращого світу – морально кращого для всіх нас» [18, с. 102].

Зрозуміло, що морально кращий світ – це світ незабрудненої природи, де немає екологічних криз і катастроф. Інакше, чи може людина вважатися моральною, бути спокійною, впевненою, якщо вона існує як руйнівник, як завойовник, тобто всупереч мудрості живого? Очевидно, що таке ставлення до природи примушує піддати сумніву моральність людини. Отже, в умовах техногенної цивілізації моральний закон, на якому наголошував І. Кант, має бути у нас узгоджений з моральним ставленням до природи, до біосфери, бо це і є умовою морального ставлення людини до самої себе. Така, більш широко витлумачена, моральність є умовою виходу з екологічної кризи та розв'язання глобальних проблем людства.

Розгляд культурологічної літератури, у якій приділяється увага екологічній проблематиці, дозволяє зробити висновок про те, що у цій літературі як наскрізне ставиться питання про розробку нової системи моральних цінностей сучасного людства,

що мають стати вихідними підвалинами його поступу у майбутнє, обґрунтовується необхідність розробки теоретичних і практичних засад філософії екології як провідного напрямку культур-філософських пошуків сучасності.

Зауважимо, що філософія екології залишається «відкритою системою», елементи якої потребують втручання і осмислення. Нині це є особливо важливим для України, оскільки її сучасна інтеграція в систему європейських держав потребує не лише економічної стабільності, а й гарантування екологічної безпеки, питання якої складають важливий пласт як філософії екології, так і сучасної науки в цілому.

Література:

1. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Э. Агацци. – Москва : МФФ, 1998. – 344 с.
2. Алексенко В. Л. Новейшие теории биотической устойчивости как отражение кризиса мировоззрения / В. Л. Алексенко // *Обществ. Науки и современность*. – 1999, №3. – С. 161–170.
3. Апель К.–О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки / К.–О. Апель // *Сучасна зарубіжна філософія : Течії і напрямки*. – Київ : Ваклер, 1996. – С. 359–421.
4. Атфилд Р. Этика экологической ответственности / Р. Атфилд // *Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности*. – Москва, 1990. – С. 203–257.
5. Бердяев М. О. Людина і машина / М. О. Бердяев // *Репринтное воспроизведение издания УМСА-PRESS, 1955 г.* – Москва : Наука, 1990. – 224 с.
6. Філософія ноосфери / [Булатов М., Малєєв К., Загороднюк В., Л. Солонько]. – Київ : *Наук. думка*, 1995. – 150 с.
7. Буровский А. М. Человек из биосферы. Постнеклассическое знание versus классическая экология / А. М. Буровский // *Обществ. науки и современность*. – 1999. – № 3. – С. 139–149.
8. Водопьянов П. Великий день гнева. Экология и эсхатология / П. Водопьянов, В. Крисаченко. – Минск : Университетское, 1993. – 282 с.
9. Зинченко В. П. Наука – неотъемлемая часть культуры? – *Круглый стол «Вопросов философии»* / В. П. Зинченко // *Вопр. филос.*, 1990, № 1. – С. 33–55.
10. Кисельов М. Екологія як чинник трансформації методології сучасної науки / М. Кисельов // *Філософська думка*, 1998. – № 3. – С. 55–71.
11. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; пер. с англ. – Москва : Смысл, 1999. – 425 с.
12. Моисеев Н. Н. Расставание с простотой / Н. Н. Моисеев. – Москва : «Аграф», 1998. – 474 с.
13. Моисеев Н. Н. Экология человечества глазами математика / Н. Н. Моисеев. – Москва : Мол. гвардия, 1988. – 254 с.
14. Основи соціоекології : навч. посіб. / Ред. Г. О. Бачинський. – Київ : Вища школа, 1995. – 235 с.
15. Рац М. В. Экология Природы или экология Человека? / М. В. Рац // *Обществ. науки и современность*, 1999. – № 3 – С. 150–159.
16. Реймерс Н. Ф. Экология. Теории, законы. Принципы и гипотезы / Н. Ф. Реймерс. – Москва : Журнал «Россия Молодая», 1994. – 367 с.
17. Ролсон Х. Существует ли экологическая этика? / Х. Ролсон // *Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности*. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 258–288.
18. Рьюз М. Дарвинизм и этика / М. Рьюз, С. О. Уилсон // *Вопр. филос.*, 1987, № 1. – С. 94–108.
19. Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм ; пер. з нім. О. Михайлова та А. Буряк. – Київ : «Український письменник», 2010. – 222 с.
20. Хайдеггер М. Час і буття: Статті та виступи / М. Хайдеггер. – Москва, 1993. С. 327–345.
21. Хесле В. Філософія і екологія / В. Хесле. – Москва : «Ками», 1994. – 192 с.
22. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – Москва : Прогресс, 1992. – 573 с.
23. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – Новосибирск : Наука. Сиб. изд. фирма, 1993. – 584 с.